

Karagity Antal „identitásnevelő” drámái és prózája

MOHAI ALETTA

MÍCO: Ezt kellene itt is, valamit kitalálni a ti vad rácaitokra, akik alig várják az oroszokat.

MARTA: Valahogy úgy, ahogy annak idején a Bácskában, Újvidéken...

MÍCO: Pontosan.

MARTA: De miben bűnösök az itteni szlávok?

MÍCO: Mert kommunisták és várják az oroszokat.

MARTA: Inkább mondd azt, hogy azért, mert szlávok.

MÍCO: A francokat szlávok! Ők horvátok. A horvátok nem szlávok. A horvátok gótok.

MARTA: No, erről én még életemben nem hallottam. Ezt talán a gyilkosok, a németek szolgái, az usztasák találták ki.

MÍCO: Látja, milyen maga? Várja az oroszokat, és azt sem tudja, melyik nációhoz tartozik?¹

A *Meglepetés* című drámából kiemelt rövid párbeszédből világos, hogy maguk a bunyevácok is bizonytalanok eredetüket illetően. A bunyevácok Bosznia, Hercegovina és Dalmácia területét lakták, pontosabban a Raguzától (Dubrovnik) északnyugatra elterülő vidékeket, különösen a Buna folyó környékét, ami Velagićnál ered és Mostar alatt ömlik a Neretvába. A Buna partvidéke nemcsak lakóhelyüket adta, de Vuk Karadžić szerint a népcsoport elnevezése, a bunyevác kifejezés is e folyó nevéből ered. Mostarban – ami

¹ Antun KARAGIĆ, *Kazališni komadi i novele*, szerk. Đuro FRANKOVIĆ (Pécs–Budapest: Frankovics és Társa Kiadói Bt. – Croatica Kht., 2003), 310–311. A külön nem jelölt idézetek a szerző saját fordításai.

szintén a Buna mentén található – ugyanúgy *što* nyelvjárásban beszélnek az ott élők, mint a bunyevácok.² A néphagyomány szerint a bunyevácok a törökök elől Nevesinje, Blagaj, Stolac és Počitelj vidékéről Metkoviçon és Gabelán át a dalmát partokra menekültek, Primorjébe, Podgorjébe, Lika megyébe és Magyarország déli részeire.³

A XIX. században fokozatosan zajlott Magyarországon az ún. elnemzetlenítés, vagyis az országban élő kisebbségek „elmagyarosítása”. A rendelkezések ott okozták a legnagyobb változást, ahonnan minden kultúra a legmélyebben táplálkozik: az oktatásban és a vallásban. Megszüntették a nemzetiségi anyanyelvű tanítást,⁴ és magyarokra váltották a bunyevác nyelven miséző papokat.⁵

Ivan Antunović lépett fel először a magyarosítás ellen. Egyike volt az elsőknek, aki megírta a bunyevácok történetét. Az ő szerkesztésében jelent meg 1870-ben a *Bunyevác és sokác újság*, majd 1875-ben a *Bunjevačke i šokačke vile* című kiadvány. A *Subotičke novine* és a *Neven* című lapok 1884-es első kiadása is hozzá köthető, az utóbbi szerkesztésében Mijo Mandić, falusi tanító is részt vett, aki nemzetiségi tankönyveket írt és népmeséket gyűjtött. Antunović újságírói tevékenységét folytatta Pajo Kujundžić, a legnépszerűbb bunyevác újság, a *Subotička Da-*

² MEZNERICH Jenő, *Bunyevácok* (Budapest: Feuer Könyvnyomda, 1938), 24.

³ MÁNDICS Mihály, *A magyarországi bunyeváchorvátok története* (Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztály, 1989), 24.

⁴ UROSEVICS Danilo, *A magyarországi délszlávok története* (Budapest: Hazafias Népfront Országos Tanácsa, 1969), 80.

⁵ UROSEVICS, *A magyarországi délszlávok...*, 78.

nica szerkesztésével. Ivan Mihalović a nyelvtan lejegyzésével és Petőfi-versek fordításával foglalkozott.⁶ Karagity Antal 1930-ban szabadkai mintára színjátszócsoporthoz alapított és drámaírással kezdett.

„Identitásnevelő” drámák

Karagity műveivel eddig kevesen foglalkoztak, magyar nyelven pedig tudomásom szerint nem található rólok írás.⁷ Megvizsgáltam „identitásnevelő” drámáit, illetve azokat, amelyekben a bunyevác öntudat valamilyen módon megjelenik.

Karagity Antal a műveiben megkonstruál egy kollektív bunyevác identitást, amiben jól beazonosítható, tipikussá váló jellemzőkkel, karakterjegyekkel ruházza fel a szereplőket. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a bunyevácok olyanok lennének, mint a Karagity-drámák szereplői, sokkal inkább a drámák támasztanak elvárásokat a bunyevácokkal szemben.

Ahol megképződik a kollektív identitás, ott mindig van egy Másik, ami kirekesztődik. Ez a Karagity-művekben összetetten alakul: a cigányok, a magyarok és a svábok kívülálló, sokszor negatív alakokként jelennek meg, így kissé visszásnak tűnhet, hogy azok a hatalmi mechanizmusok, amikkel a többségi társadalom kirekeszti a bunyevácokat, itt megismétlődnek. Ugyanakkor, amennyiben a kollektív identitáson etnikailag kívül álló alakok erkölcsi jegyei azonosak a Karagity által megkreált bunyevác identitás erkölcsi jegyeivel, akkor nem jelenik meg a kirekesztés gesztusa. Kiemeli ugyan az etnikai kü-

⁶ MÁNDICS, *A magyarországi bunyevác-horvátok...*, 48.

⁷A pécsi August Šenoa Horvát Klubban 2013. december 17-én *Minden így van az életben is* címmel emlékülést tartottak Karagity Antal születésének 100. évfordulója alkalmából. Az emlékülés előadásanyagát írott formában nem készítették el.

lönbözőséget (például nem szorgalmazza velük a házasságot), de mégis csoporton belülnek tartja őket, nem veti ki a becsületes, sváb parasztembert és a korrupt gazdagokat megtréfáló cigányt. Ezzel szemben az is előfordul, hogy hiába az etnikai megfelelés két bunyevác között, a zsarnoki, korrupt, gazdag bunyevácot kilöki társadalmából, és csak a becsületes, szorgalmas parasztleányt, illetve a népviseletben járó, olvasott és erkölcsös bunyevác lányt fogadja el.

Az „identitásnevelő” drámák két típusba sorolhatók. Az első típus darabjai hétköznapi szinten, főleg a házasság példáján keresztül próbálják tudatosítani a bunyevácokban, hogy ők önálló, saját kultúrával és nyelvvel rendelkező kisebbség, s hogy a hagyományokat, szokásokat tartani kell. A második típus drámaiban a politika kritikája kerül előtérbe, fő üzenetük, hogy a bunyevácoknak fel kell vállalniuk identitásukat akkor is, ha a rendszer nyomást gyakorol rájuk.

Karagity Antal hétköznapi keretek között játszódó „identitásnevelő” drámái a *Katica*, *Az elvált nő*, *Zorka kisasszony* és az *Öntudat*, a politikai és társadalmat bíráló drámái a *Meglepetés* és a *Községi bíró*, az *Anka Berićevában* pedig keveredik a két típus. A Karagity-féle bunyevác ábrázolási hagyományban a fiatal lányok kapcsán a szerző mindig hangsúlyosan kiemeli, hogy népviseletben járnak, nem városi divatos ruhákban, mert ezzel vállalják a bunyevácágukat.

Hétköznapi élet

A *Zorka kisasszony* című dráma egy elvárosiasodott bunyevác lány megtéréstörténetét írja le. Zorka a városi tanulmányai során átvette az ottani divatot, nem népviseletben jár. Férfimód cigarettázik, dauerolja a haját, olyan, a nép számára idegen és furcsa szavakat használ, mint például az „intim”, és igazán tetszik neki a „falusi romantika”.

IVAN: Ez a lány nagyon úri. Cigarettazik. Félttem azokat a lányokat, akik úgy néznek rá, mint egy varázslóra. A jegyzőtől hallottam, hogy az apja azért vette ki az iskolából, mert egyébként is kidobták volna: erkölcstelen könyveket olvasott és fiatalemberekkel flangált a városban.

Először Matenak, a tipikus, szép, fiatal, bunyevác legénynek ígéri a kezét. Mate ugyan elvehetné Rézit, gyermekkori barátnőjét, aki rendes parasztlány, csak hogy Rézi sváb, ami kizáró ok a számára – itt is előkerül a más nemzettel keveredés helytelenítése. Mateval szemben Zorka visszatáncol, és egy kényelmes és vagyonos jövővel kecsegtető férfi, Kržić felesége akar lenni. Ám kiderül róla, hogy agresszív és rossz ember.

Matet behívják katonának, s mire hazamegy, Zorka teljesen megváltozik. A lány felhagy városi szokásaival, hűségesen várja szerelmét, és városi gönceit eldobva bunyevác ruhát ölt.

ZORKA: Hogy ki vagyok? Az, amit ez a szép bunyevác ruha mesél rólam.

A bunyevác ruha a Karagity-művekben vállalást jelent, egyfajta kinyilvánítást, ami a ruhát a hétköznapi viselet síkjáról magasabbra emeli és értéként aposztrofálja, ahogy minden olyan tárgyat, szokást vagy megnyilvánulást, ami valamilyen módon a bunyevác identitást fejezi ki.

Zorka kisasszony ellentéte Zlatica, az *Öntudat* című dráma főszereplője. Édesapja konok gazda, aki lányát egy idegen orvoshoz, Dr. Wildhez szeretné feleségül adni, nem Josohoz, akinek apja, Mate, kereskedő. Mellékszálként megjelenik a cselekményben a fivéri rivalizálás, a testvéri féltékenység is, amikor Mate Josora több földet írat a házasság céljából, mint régebben Grgo fiára annak nősülésekor.

Megfogalmazódik a darabban, hogy egy lány nem jószág vagy áru, hanem emberi lény, akinek joga van saját döntéseket hozni az életével kapcsolatban, s a házasság dolgában a szívre kell hallgatni. De ennél még tovább megy a gondolatmenet, eljutva a bunyevác népi identitás tudatosításáig. Zlatica, a tökéletes bunyevác lány népviseletben jár, ruháját akkor sem cserélné városi úri göncre, ha grófkisasszony lenne. Fontos számára a műveltség (intellektusa tartásán is látszik), de még annál is fontosabb származása. Ezért sem akar egy idegen orvos felesége lenni és más nemzettel keveredni. Emellett szent, de édes kötelességének tartja, hogy az a háromszáz hold bunyevác föld, ami őt illeti, bunyevác is maradjon, ne kerüljön idegen kézre.

A történet happy endje paradox módon valósul meg: a két fiatalnak muszáj összeházasodnia, hogy Zlatica ne maradjon szegyenben, és gyermeke ne zabigyerekként nőjön fel. Ekkorra már mindenki megbékél és boldog, a dráma patetikus zárásában Dida Marko – azaz Marko nagypapa – vonja le a tanúságot, miközben Zlatica és Joso népviseletben, gyermeküket tartva egy tökéletes bunyevác családi portré élő változatát jelenítik meg, majd megszólal a bunyevác himnusz.

DIDA MARKO: Áldjon meg benneteket a magasságos ég, drága gyermekeim! Higgyétek el, hogy ez a nap nemcsak nektek és a szüleiteknek boldog, hanem az egész falu bunyevátságának is. De ez csak azoknak öröm, akik értik népünk helyzetét, és tesznek valamit a kihalása ellen. Ti, drága gyerekeim, megmutattátok a helyes utat, amin ezentúl járni kell, mert csak ez az út vezet a mi nemzetségünk fennmaradásához és fejlődéséhez. Sose felejtsetek el: ti a nagy bunyevác fatörzs ágai vagytok!

A *Katica* című drámában az író a címszereplő lány műveltségét hangsúlyozza leginkább. Katica szorgalmasan dolgozik, éjszakánként olvas, nagyon művelt és széles látókörű. Fontos, hogy büszke, talpraesett, szilárdan hisz önmagában a falusi pletykák keresztüzében is. A pletyka fontos szervezője a falusi életnek épp úgy, mint Karagity drámáinak. Azt beszélnek Katicáról, viszonya van a gazdag fiával, Mateval, akinek beteg a felesége. Közben Marko, egy egészséges fiatal munkáslegény ostromolja szerelmével, amit Katica rendre visszautasít. Egyre csak Mijot, az író dicséri, aki nem megy inni a férfiakkal, szórakozás helyett ír, dolgozik. Itt kerül szóváltásba anyjával, Anaval, aki szerint az írás nem munka, míg Katica szerint Mijo akkor is ír, vagyis dolgozik, amikor mindenki más már alszik. Kiderül, hogy Katica is gyakran éjszakába nyúlóan olvas, sőt amikor Marko moziba hívja, elutasítja, többre tartva az olvasás örömét az átlagos falusi mulatozásnál.

Katica nem méla, csendes, engedelmes, buta cseléd, hanem határozott, véleményrel és elképzelésekkel teli értelmes fiatal lány. Kiáll az igazáért részeges édesapjával, illetve édesanyjával, Anaval szemben, aki próbálja rábeszélni a jegyességre Markoval. Katica azonban nem hajlandó senkinek a felesége lenni csak azért, mert jó parti, ha egyszer nem szereti. Vallja, hogy a szegénynek is joga van úgy élni és dönteni, ahogy akar, ez nemcsak a gazdagok kiváltsága.

Később kiderül, hogy a gazdagnak sem kiváltsága mindig a szabad döntés. Megtudjuk, hogy a Mateval kapcsolatos pletykák nem alaptalanok, vagy, ahogy a féltékeny Marko mondja: „Ahol nincs tűz, ott a füst sem látszik”. Mate felesége meghal, ám a tragédia ellenére a három részeg férfi, az orvos, Joso, és Mate apja, Stipe visszatartóan komikus hangulatot teremtenek. Mate számára felesége halála megváltás volt, mert bár a nagy hozomány reményében házastották össze őket, a gazdag lány mindig betegeskedett és nem tudta boldoggá tenni

férjét. Mate anyja azt kívánja fiának, bár lenne egy szegény, de egészséges felesége, aki örömet vinne az életébe. Valaki, akit megerősített a szorgalom és a munka, és nem sorvadt még el a gazdagság kényelmében. Itt megint csak kiütözik a szegények és gazdagok közötti különbség: az életrevalóság.

Mate meg is találja az ő szegény, de egészséges boldogságát: Katicát. Szerelmi vallomásukból tisztázódik az olvasó számára, hogy bár mindig szerették egymást, sosem történt köztük erkölcstelen érintkezés. Kiderül tehát, hogy a pletykák nem voltak alaptalanok, de a szóbeszédben szereplő főbűn valójában nem történt meg.

A két fiatal természetesen össze akar házasodni, ám Stipe nem engedi, hiszen elképzelhetetlen, hogy az ő örököse egy cselédet vegyen feleségül. Mijo, az író próbál hatni a józan észre: az anyagi dolgokat nem szabad összekeverni a lelkiekkel, mert míg az anyagi elvész, a lelki megmarad, s csak azzal szabad törődni. Persze a szegény író ebben a történetben is a meg nem értettséggel küzd, s ezúttal is az orvos, illetve a feleség az, aki felnyitja a konok családfő szemét, s végül Stipe bátyóéknál új élet kezdődhet: ahol az embernek az érdemei számítanak, nem jogtalan anyagi előnyei.

A *szolgálólány* című elbeszélés feltehetően a *Katica* című dráma prózai vázlatja. A kevés leíró résszel rendelkező, túlnyomórészt párbeszédekből álló szöveg ugyanazt a történetet tartalmazza, mint a *Katica*, de kiegészül a drámából kimaradt információkkal, részletekkel. Ebben a történetben a főszereplő lány a Katicához képest kevésbé karakteres Pavka nevet viseli, akit Mate szülei társadalmi helyzete miatt elutasítanak. Mijo, az író megjelenik a családnál, és megpróbálja jobb belátásra bírni Mate édesanyját, aztán felolvas barátja betegeskedő kislányának, akit a nagyapja nem hajlandó orvoshoz engedni annak ellenére, hogy a gyerek egyértelműen örökölte anyja betegsége hajlamos természetét. Mate apja felháborodik, mikor

szembesül vele, hogy egy forradalmár van a házában. Elmondja a feleségének, hogy jelentették Mijot, és nemsokára internálják. A csökönyös és szűk látókörű családfő rossz természete az élet más területén is kifejeződik: tizenegyed arányban akarja szedetni a búzát a parasztokkal. Az általa lenézett, gyűlölt társadalmi réteg sztrájkolni kezd, még a környező falvakból sem hajlandó senki elvállalni a munkát. Ahogy a Karagity-drámák esetében ez lenni szokott, a történet minimális motiváció hatására pozitív véget ér. Mate apja hirtelen jobb belátásra tér: áldását adja a fiatalok házasságára, jobb egyezséget ajánl a kaszálóknak, unokáját pesti orvoshoz tervezi vinni, és még Mijot is megkedveli.

Az *elvált nő* című drámában Julka nem tudja, kihez menjen férjhez. Šano, aki bár községi végrehajtóként az urak közé tartozik, és kényelmes jövő ígérését hordozza, a környezetében elítélt személyként jelenik meg. Julkát kiskacsának becézi, akinek ez egyáltalán nem tetszik, s humoros szövegezéssel szakításuk során a fiatal lány gácsérnak csúfolja frissen elhagyott vőlegényét, akit Ivo miatt akar elfelejteni – ez a fiatalember Šano előtti vőlegénye, akihez egy szívszorító szerenád hatására megy vissza.

A két férfi sokban különbözik egymástól, de a Julka számára legfontosabb ellentét a táncszokásaikban figyelhető meg, ami a hagyományok és az újítások kapcsolatának egyfajta kritikája. Mert míg Šanoval tud Julka modern táncokat táncolni, addig Ivo makacsul ragaszkodik a bunyevác kólóhoz, annak ellenére, hogy ő is ismeri a városi táncokat – itt megmutatkozik a város negatív hatása a hagyományokra.⁸

Ilyen ellentét feszül Julka és édesanyja, Janja között is. Az idősebb asszony a determináltság mellett érvel, hogy mindenki abban a szerepkörben élje le az életét, amibe

⁸ Stjepan BLAŽETIN, *Književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. do danas* (Osijek: Matica hrvatska, 1998), 67.

beleszületett, tartsa a hagyományokat és ne vegye semmibe a babonákat. Ezzel szemben lánya Zola-regényt olvas, és a fejlődés iránt érdeklődik. A generációs különbségek nem csak ebben a drámában mutatkoznak meg. Hasonlóan hangsúlyosan kerülnek elő a *Katicában* is a főszereplő lány és édesanyja, Ana kapcsán, sőt nyomokban Karagity legtöbb művében megtalálhatóak.

A modern embereszmény elrettentő példaként jelenik meg *Az elvált nőben* egy harmadik lehetséges vőlegény, Andro, aki golföltönyben jár, és európai utazásra készül – a nősülés gondolatát természetesen teljesen elveti. Az ő alakjában benne rejlik a házasságtól menekülő férfiak bírálata, hiszen ha mindenki öreglegény marad, a bunyevácóság a kihalás szélére kerül.

Julka végül Ivót választja, ám nem teljesül be a boldog házasság reménye. Az anyós ugyanis gonoszságával megmérgezi Julka mindennapjait és a fiatalok kapcsolatát, és az édesanyja által manipulált Ivo nem bizonyul jó férjnek. Julka viszont olvasott és felvilágosult lány ahhoz, hogy egy megalkuvással teli életnek vesse alá magát, így szégyennel-szóbeszéddel nem törődve elválik a férjétől és a vele járó boldogtalan jövő helyett elindul az önbeteljesítés útján, kitörve a falusi középszerűségből, amibe beleszületett.⁹

Az egyéni boldogságot előbbre helyező elvek szembe mennek a bunyevácóság fennmaradásáért hirdetett közösség iránti alázat eszméjével,¹⁰ ahogy a hagyományokhoz ragaszkodás is kontrasztba kerül a modern gondolkodással. Érezhető a művekben Karagity naiv ideológiája: az arany középutra próbálta rávezetni környezetét, hogy boldog, felvilágosult, de identitásában tudatos, hagyo-

⁹ Juraj LORANČEVIĆ, „Ante Karagić hrvatski književnik iz Bajskog trokuta u Mađarskoj”, *Hrvatski glasnik*, 1992. okt. 22., 6.

¹⁰ BLAŽETIN, *Književnost Hrvata u Mađarskoj...*, 66.

mányörző néppé fejlődjön az akkori bajai járás bunyevácsága.

Összegezve, Karagity szerint a következő vállalások szükségesek a hétköznapi élet terén a bunyevácság fennmaradásához: népviselet hordása, hagyományok (zenék és táncok) őrzése, értelem és műveltség, büszkeség és erkölcsösség, lehetőleg bunyevác párral való házasságkötés.

Politika

A *Községi bíró* című, 1943-ban játszódó önéletrajzi drámájában Karagity megörökíti életének néhány fejezetét. Kiderül belőle, hogy nem csak az akkori Magyarország politikája miatt volt kizárva, hanem saját népe is értetlenkedve és távolságtartóan viszonyult tevékenységéhez.

A dráma idilli képpel kezdődik: Mijo, az író, szobájában ül és alkot, asztalán bunyevác terítő, a régies szekrények között vitrin, benne könyvek. Már a színpadkép megjeleníti főbb gondolatait: a bunyevác terítő a népi identitástudat szimbóluma, a régies szekrények a falusi létről és hagyományokról tanúskodnak, a közöttük lévő könyvekkel teli szekrény az ebben a környezetben megjelenő műveltség, olvasottság fontosságát hivatott kifejezni.

Az idillt Mijo édesanyja, Kata törli meg, aki könyörögni kezd fiának, hogy hagyjon fel az írással, mert elviszik a csendőrök. Marica, Mijo felesége bár nagyon félti urát és valahol saját magát is a szegénytől, mégis tisztán megfogalmazódik benne férje küldetése, és büszkeséggel tekint rá, védelmébe veszi mindenkivel szemben. Érzéseinek ambivalenciája abból is kiderül, amikor egyszer azt mondja, nem lehet mindenki földműves, valakinek írnia is kell, s Mijo az egyetlen, aki az ő nyelvükön ír ebben az országban. Mások pedig kétkedéssel teli jóslatában megfogalmazódik, hogy minden veszély, amit férje vállal az írással, felesleges, mert nem lesz eredménye, és úgyis feledésbe merül.

Amikor kettesben maradnak, meghitt házastársi pillanatoknak és vallomásoknak lehetünk tanúi. A posztmodern elemekkel átszótt részlet metadramatikus eleme, amikor Mijo és Marica egy darabot próbál. Marica megmutatja bunyevác ruháját, amelyet az előadáson fog viselni a főszerepben, és egy monológot mond, amelyben megbújik egy intertextuális kapcsolódás: Karagity *Öntudat*¹¹ című drámájából Zlatica – a bunyevácságát tudatosan és büszkén vállaló lány – alakját játssza el az írófeleség.

Mijót a történet során Jašo, az apósa folytatn támadja. Vitáik középpontjában áll a szegény és gazdag ellentéte, hogy kinek hol a helye a világban, a fizikai és szellemi munka összehasonlítása, a születési és anyagi előjog szerinti igazságosság kérdése. A társulatban is vannak olyan emberek, akiknek Mijóba vetetett hite meginog. A férfiak nem jelennek meg a próbán, kiderül, hogy besúgó is van köztük, de a lányok csodálják rendezőjüket és annak végtelen türelmét, amit tízévesnyi színházi munkájával szerzett.

KATICA: Kell még legalább tíz év, hogy a mi népünk megvilágosodjon.

MARICA: Mit beszélsz, Katica? Száz év sem lenne elég hozzá. Egyvalaki törődik velünk és dolgozik értünk: Mijo. Én már százszor mondtam neki, hogy ezt senki sem fogja elismerni és megköszönni neki. [...] Azok az emberek fognak győzedelmeskedni, akik nem ismerik el őt. Őt, aki annyit tett a népéért, mint még senki ezen a környéken. Ez lesz neki a köszönet. Nem vagyok jó, de ne feledjétek, mit mondtam.

¹¹A *Svijest*nek bevett fordítása az *Öntudat*, de fontosnak tartom megjegyezni, hogy a *svjest*, *svjetlog fényt*, *világosságot* jelent, tehát a cím esetében felvilágosultságról beszélhetünk. Így Zlatica, a művelt, hagyományokhoz hű, bunyevác népi identitásában tudatos falusi lány a felvilágosultság szimbóluma.

Mindenki el fog fordulni tőle, egyedül marad.

A próba közepén megjelenik a dühös Jašo, s összeveszik vejével. Eltiltja tőle Maricát, és községi bíróként figyelmezteti Mijót, hogy ő sokáig védte, megannyiszor figyelmeztette, de már nem tehet többet, s nem is akar. A nagy felháborodást a közelgő előadás meghívójára nyomtatott szöveg váltotta ki: „Emlékezés azokra a napokra, amikor a falvainkban a horvát lélek éledezni kezdett”. Ekkor Mijót elviszik a csendőrök, édesanyja pedig holtan esik össze.

Hat hónappal később Maricáéknál járunk, névnap ünnepségen. Mijo két hete jött haza a lágerből, és Jašo nem engedi a lányát a férjéhez, de megtudjuk, hogy titokban találkoznak, és összetartozásukat Ceca, Marica édesanyja támogatja.

Ebben a felvonásban ismerjük meg igazán a községi bírót. A hagyományokhoz vakon ragaszkodó, tanulatlan ember, aki analfabétizmusát azzal próbálja leplezni, hogy nem lát rendesen szemüveg nélkül – persze mindenki tudja az igazságot, így a figura komikus hatást kelt. Egészen addig, amíg rá nem jövünk, hogy ennek az írástudatlan, iskolázatlan talpnyalónak a kezében hatalom van, mégpedig akkora, hogy emberek internálásáról, életéről dönthet – s így válik alakja egyre tragikusabbá. Emellett erkölcstelen életet él: iszik és csalja a feleségét.

A cselekményt tovább bonyolítja a részeges kántor megjelenése, aki a faluban az urak közé tartozik, s feleségül akarja venni Maricát. Mijóról szóló elutasító véleményében megfogalmazza, hogy egy iskolázatlan falusinak eke való a kezébe, nem toll, s hogy ő, aki több iskolát is végzett, egy újságcikket sem tudna megírni, mit akar akkor egy szegény paraszt az írással.

A névnap ebéd politikai eszmecserébe, később veszekedésbe torkollik. Minden vendég úr az asztalnál, egyházi személy, mind besúgó és a hatalom kiszolgálója, a doktort

kivéve, aki más Karagity-drámában is feltűnik. Részeg, igazságot megmondó figuraként jelenik meg, alakja kissé komikus: ebben a műben például megtudjuk, hogy zsidó felesége van, aki egy nyilással csalja. Végül gyakran ő az, akinek hatására a szemellenzős családfők jobb belátásra térnek, s a történetek boldog véggel zárulnak. Ez a névnap ebéd viszont Mijo provokatív tétével fejeződött be: tamburásokkal szerenádott feleségének az ablak alatt.

Hogy lett mégis happy end a történet vége? A doktor zárásképpen megfogalmazza a tanulságot, elmondja, hogy ő maga is olvasta Mijo írásait, s mindennel egyetért, de úgy látja, hogy ebben az anyagi faluban már elitták a kultúrát, s nincs igény az értelemre. Intelligens népre lenne szükség, amelyiknek nemcsak a hasa és a zsebe fontos, és amelynek vezetői az iskoláikat nem pénzen vették vagy protekcióval szerezték.

Ezek az urak a rosszul sikerült névnap ebéd után elkerülik Jašót, aki ezért borzasztóan haragszik Mijóra, s attól fél, arra a sorsa jut, mint a veje. Ceca végül helyre rakja az urát:

CECA: Nem ő a hibás, hanem te, amiért elvállaltad ezt a tisztséget! Ha nem vállalod el, nem jutsz ide. Jobb lett volna többet járni a tanyára és foglalkozni a saját gazdasággal. Azért lettél vezető, hogy benyalhasd magad az uraknál, és jobban fel tudd emelni azt a nagy fejedet! Ezért nem Mijo a hibás! Ha rá hallgatsz, lehet, hogy jobban jársz. (...) Nem tudod, hogy az oroszok vésszen közelednek? Mi lesz akkor veled és az uraiddal? Akkor te is szökhetsz velük együtt!¹²

És Jašo elindult a község házára, hogy lemondjon a tisztségéről.

¹² KARAGIĆ, *Kazališni komadi...*, 280.

A *Meglepetés* című drámában Nikola – akit a falu egyik legokosabb embereként tartanak számon – nem kap értelmiséginek való állást, és kukoricaszedésre kényszerül esőben-sárban a termény tizenegyedéért. Ambivalens figura: a bunyevátságában tudatos ember, aki vállalja a hányattatott életet azért, hogy önmagához és népéhez hű maradjon, ugyanakkor a házastársi hűséget megszegi, és rendszeresen csalja feleségét, Martát a falusi tanárnővel. Adott is a helyzet, hiszen a mélyszegénység miatt arra kényszerül a család, hogy a szolgálatért cserébe az oktatói mellékházban lakjanak. A tanárnő pedig, mint kiderül, bűnbe esett apáca, aki azért dobta el a fátylát, mert kielégíthetetlen férifaló.

A cselekmény előrehaladtával számos szerető kilétére derül fény, s arra is, hogy a férfinak mindent szabad, a nőnek semmit se. Feltűnő, hogy Karagity milyen érzékenységgel nyúl a nők jogainak, helyzetének témája felé, s milyen kritikusan viszonyul ahhoz az elmaradott felfogáshoz, ami ebben a drámában is megjelenik. Nikolának több szeretője is volt az évek során, Marta viszont végig hűséges maradt, mégis tűrnie kellett férje folytonos féltékenységét. Nikola nem érti, Marta miért hagyja el, miközben ő azért szakított szeretőjével, a tanárnővel, mert az rajta kívül más férfiakat is fogadott.

A második részben a jegyzőéknél járunk. (A jegyző is a tanárnő egyik szeretője, és Marta örök ostromlója.) Tanúi lehetünk egy sváb férfi és egy bunyevác asszony boldogtalan érdekházasságának. A Jegyzőné várja az oroszokat, mert a szláv rokonságra hivatkozva a bunyevác kisebbség megváltását reméli tőlük, és az urak önkényének megszüntetését, míg férje az aktuális fasiszta rendszer kiszolgálója. Marta, aki ekkor szakácsnőként dolgozik a Jegyzőnének, Nikola internálásáról kap hírt, s a férjét szidó társaságot otthagya hitese urához megy, akit végül internálnak.

NIKOLA: Kínoztak, tapostak rajtam. És hogy mit csináltak velem Baján azok az állat detektívek! Talán senki a földön nem tud úgy kínozni, mint a fasiszta magyarok. Ebben nincs párjuk...

Aztán megtudjuk, hogy az oroszok közel vannak, s akinek van félnivalója, a Dunántúlra szökik, így a Jegyző is menekül. Felesége nem megy vele, mert bár egy fasiszta felesége, ő maga nem követett el bűnt, s nyugodt lelkiismerettel marad otthonában – lesz, ami lesz. Hogy mi lett, azt ebből a drámából nem tudjuk meg, csak azt, hogy a végén meglepetésszerűen hazatérő Nikolát a falusiak a vezetőjüknek kiáltják ki, és a szabadságot ünneplik.

RENDŐR: *(fegyveres civil ruhás, mellén vörös csillag)* Nikola! Éljen a szabadság!

NIKOLA: Hogy van Márkó bátyám?

RENDŐR: Köszönöm, minden rendben. Hála istennek, kiszabadultál! Ha tudnád, mennyire vártunk! Mindenki mondta: bárcsak a mi Nikolánk itthon lenne, akkor minden rendbe jönne... Micsoda meglepetés, hogy itt vagy! Te leszel a jegyzőnk, te leszel a mi vezetőnk!

NIKOLA: Nem lesz többet jegyzői hivatal!

Ez a dráma a kortárs politikai helyzetet személyes sorsokon keresztül mutatja be, fasiszta és kommunista eszmék ütközését, ahol az író által jónak vagy rossznak tartott emberek elnyerik méltó végzetüket szinte mesei befejezésként. Mindezek mellett a férfi-nő, illetve férj-feleség kapcsolatot is végigvezeti a művön: a nők tárgyiasítása és tehetetlensége, a nemek közti egyenlőtlenség, a hűség és hűtlenség kérdésköre is előkerül.

A *Nikola és Marta* című novella a *Meglepetés* című drámával vonható párhuzamba, ahol a szintén Nikolának és Martának keresztelt szereplők szegényesen élnek a falusi

iskola udvari kisházában. Megtudjuk, hogy Nikola műveltsége és írónoki munkája jó alap lehetett volna egy sikeres élet és egy biztos egzisztencia megalapozására, de elvei miatt a közösség elfordult tőle. Egy Dančo Somborčević nevű gazdag ember lányát is elvehette volna feleségül, ő mégis a jegyző cselédlányát, Marta mellett döntött.

Az elbeszélés további része a *Meglepetés* című dráma elejét foglalja magában: Marta és Nikola kisleány, Ivan hazatér az iskolából, és kiderül róla, hogy nagyon okos. Megtudjuk, hogy a tanárnő apácaként egy orvos szeretője volt, most pedig a káplánnal és Nikolával is viszonyt folytat. Olvashatunk Marta abortuszáról, az asszony lelki folyamatairól, gondolatairól. A novella Nikola internálásának hírével zárul.

Ahogy a hétköznapi élet mentén végigvezetett identitáserősítő drámák esetében pontokba szedtem a következtetéseket, itt is összegzem, mi kell a bunyevátság fennmaradásához Karagity interpretációjában politikai téren: intelligencia és műveltség, bátorság, szilárd jellem, kitartás és szívósság, az úri rendszer felszámolása, továbbá igazságosság és teljesítmény alapú mérce a protekcióval szemben.

Hétköznapi élet és politika – Anka Berićeva

Az *Anka Berićevában* keveredik egymással a hétköznapi élet és a politikai szemlélet. A hatalom működésének elvei és alapszintű, egyszerű kérdésköre egy szerelmi háromszög allegóriájából olvasható ki.

A címszereplő fiatal lány a gyenge szellemi képességekkel rendelkező Josó felesége, aki ráadásul beteges, életképtelen figura, testét kelések borítják. Anka nem tudja szeretni visszataszító férjét, ám semmiféle testi közeledéstől nem kell tartania, ugyanis Josónak fogalma nincs a házasság ilyenfajta velejárójáról.

Josó ugyanis lekezelően, durván bánik alkalmazottjaival, véleménye szerint a cseléd

még éppen nem kutya, de nem is ember. Anka ötvennyi önmegtartóztatás után elveszíti szüzességét Andrijával, a szolgálóval az istállóban, mikor a hangoskodó lovakat lecsendesítendő odamegy egy éjszaka. A nyugtalan állatok dobogása szép ellentétpárhuzama a szenvedélyes éjszakának: az Ankában morajló feszültségek kifejezője, aminek feloldása közben a lovak lassan elcsendesülnek.

Anka két férfiának összehasonlításából kitűnik a szegény és gazdag ember éles különbsége: míg Josó illatos, addig Andrija istállószagú, de – mint azt a meglesett kútban mosakodás emlékképeiből megtudjuk – szép férfiteste van, ellentétben a gazda beteges, kelékes testével.

Arról már nem is beszélve, hogy Josó gyengeelméjű, zsugori és rossz természetű, míg Andrija épeszű és – Anka kifejezését idézve – ember. Amely emberségét később csúnyán elveszíti gazdává válásának következtében. Josó ugyanis váratlanul meghal. Halála, figurájához hűen komikus: ingben és gatyában megbotlik, így veszti életét. Így lesz Andrija Anka férje, s a gazdaság irányítója.

Josó testi és szellemi fogyatékosága a Karagity-életműben fellelhető sztereotíp jegyek legjellemzőbbike, amit a gazdagok esetében használ. Ez nemcsak az úri réteg egyfajta humorosnak szánt kifigurázása, és az irányukba érzett gyűlölet kinyilvánítása, hanem utalás arra, hogy ennek a társadalmi rétegnek és a hatalommal visszaélő rendszernek már nincs helye, nem életképes és egészséges az, amit ők képviselnek.

A három főszereplő egymáshoz való viszonya hatalmi allegóriaként is értelmezhető: Josó és Anka gazdag házaspár volt. Kapcsolatukban Josó képviselte a hatalmat, aki minden tekintetben romlott ember: testét kelések borították, zsarnok természete szigorú és igazságtalan korlátok közé zárta feleségét, vagyis a „népet”. Anka a nép szimbólumaként egy jobb eszmény irányába for-

dulva fellázadt az elnyomó hatalom ellen, és szerződést kötött Andrijával. Csakhogy Andrija ugyanolyan (bizonyos tekintetben rosszabb) zsarnoki és gonosz hatalomgyakorlónak válik, mint amilyen előtte Joso volt.

Tehát a fiatal feleségnek második házasságában is ugyanazzal a nézetkülönbséggel kell szembesülnie, mint az előzőben: hogyan viselkedjen a gazda a szolgálóival. Az a tendencia figyelhető meg, hogy a hatalom megbolondítja az embert, akár beleszületik valaki a gazdagságba, akár később kerül bele, és ez alól nem kivétel Andrija sem: ugyanolyan embertelen módon bánik a cselédekkel, ahogy anno vele is bántak. Nem méltó rá, hogy gazda legyen, elveszíti azt, ami Anka számára a legfontosabb volt benne: az emberi mivoltát.

Az *Anka Berićeva* elbeszélés az azonos címet viselő dráma összegzése és folytatása. A mű elején olvashatunk Anka és Joso sikertelen házasságáról, majd részletesebben, mint a drámában, az istálló szerelme beteljesüléséről. A novella végén megtudjuk, hogy a szolga és a gazdag asszony boldog házasságban élnek, öt gyermekük született, Anka szépségén nem fogott az idő, Joso pedig igazi gazda lett.

Fordítási dilemmák

A középkori forrásokban többféle néven nevezik a bunyevácokat: katolikus rácok/szerbek, illírek, dalmaták/dalmátok. A katolikus rác kifejezést nyelvük hasonlósága és hitük különbözősége miatt kapták. Valóban, a bunyevác nyelv jobban hasonlít a rákra vagy szerbre, mint a horvátra, de sok mindenre nincsen szláv kifejezésük, a szerb, illetve a horvát irodalmi nyelvet nem, vagy csak nehézkesen értik. Az egyik legszembetűnőbb különbség, hogy a szerbek a cirill ábécét, míg a bunyevácok a latin írást használják, valamint az előbbieket általánosságban *ča*, utóbbiak *što* nyelvjárásban beszélnek, vagyis a

szerbek *e-zve*, a bunyevácok *i-zve* beszélnek.¹³

A bunyevác nyelv horváthoz és szerbhez hasonlítása kapcsán felmerült a gondolat, hogy Karagity tizenhat drámájának és tizenegy prózájának magyar fordítása a magyar *i-ző* nyelvjárásban készüljön el. Ezt az ötletet végül több okból is elvettem. Mivel Karagity néha keveri a bunyevácot a horvátal, a magyar fordításban is szükséges lett volna e kettő különbségének az érzékeltetése. Azonban az eredeti szövegben a két nyelv keverése nem mutatott következetességet, sem többlettartalmat sugalló funkciót, így nem tartottam érdemesnek a fordítás során az *i-ző* magyar nyelvjárás használatát. De nemcsak tartalmi érv szól az ötlet elvetése mellett: az eredeti szöveget követve a nyelvjárás és a standard következtelen keverése stilisztikai szempontból zavart és modorosságot eredményezett volna.

A horvát nyelv jelenléte leginkább a szókincsben fedezhető fel, Karagity néhol olyan szavakat ad szereplői szájába, amelyek elidegenítik a szöveget a népi közegtől. Például az általa használt, szó szerint *szimpatikus*-ra lefordítható szót *rokonszenvesre* cseréltem, a *tripla* helyett megfelelőbbnek tartottam a *háromszoros* kifejezést, az *alkoholista* helyett a *részegest*. Amikor két nő egyértelműen szexuális töltetű kapcsolatáról olvashatunk, a *leszbikus* szót *szerelmesre* váltottam.

Ha a svábok beszéde az eredeti szövegben megkülönböztetést kapott, azt személyes tapasztalataimra támaszkodva fordítottam: a bunyevácok és a svábok barátságos rivalizálásának egyik humorforrása volt a svábok beszédének kifigurázása, ami magyar szavakban bizonyos zöngés mássalhangzók helyett azok zöngétlen párjának a használatát jelentette. A *Zorka kisasszony* című drámában egy sváb lány, Rézi a következőképpen szólal meg: „Fatr kumt ham, tr

¹³ MEZNERICH, *Bunyevácok*, 10.

motr ruft-aj”. A fordításban: „Papa tyere hamar, híf a mama!”

A Karagity-drámák mint népszínművek

A Karagity-drámák több jellegzetességükben különböznek a magyar közönséghez szóló népszínművektől. Ahogy a népidentitás romantikus felerősödése is majdnem száz évet váratott magára a bunyevácok körében (és Karagity idején sem teljesült be igazán), úgy a népszínmű is megkésve lett része a bajai járás kisebbségi szórakozásformáinak: míg a magyar színháztörténetben 1840-től 1900-ig tartott a műfaj valódi népszerűsége, addig a bunyevácoknál ez nem sokkal 1900 után kezdődött. A magyar népszínművekben feltűnő parasztok, cselédek vagy betyárok Karagitynál is megjelennek, de sok más tipikus karakter (pl.: iparos, kézműves, árva leány) kimarad.¹⁴ Bár vannak olyan népszínművek, amelyekben parasztok szerepelnek, 1843 és 1848 között a Nemzeti Színház tizenhárom darabszövegéből háromban egyáltalán nincs paraszt szereplő, a többiben pedig elhanyagolható dramaturgiai funkcióval rendelkeznek,¹⁵ mivel a szerzők csak hiányosan ismerték a népeletet.¹⁶ Ezzel szemben a Karagity-drámák hősei szinte kivétel nélkül a paraszti rétegből származnak. Bár a magyar és a bunyevác népszínművek létrejötte és népszerűsége között időbeli elcsúszás van, a szegény és gazdag réteg harca mindkét korszakban meghatározó a műfajt illetően: Szigligeti Ede, a legnagyobb

népszínműíró Csikós című darabjának mondanivalója teljesen egybevág Karagity eszményével: „a birtokos osztály egészének romlottsága kerül ellentétbe a parasztság erkölcsi erejével, s azzal szemben alul is marad”.¹⁷ Ugyanakkor a magyar népszínmű a bécsi hagyomány alapján sokáig inkább hatásos komikumforrásként tekintett a parasztra a színpadon, többnyire a negatív sztereotípiákra építve.¹⁸

A *Magyar színháztörténet* Gyulai Pált idézi, aki a népszínmű 1860-as, 1870-es alakulásának kritikáját fogalmazza meg, feltéve a kérdést, hogy tulajdonképpen kié a népszínmű: a nép teremti-e, illetve a népnek szól-e.¹⁹ Gyulaival összhangban a szakirodalom szerint a népszínmű elsősorban városiaknak szóló műfaj, ami megalakulásától kezdve az idő előrehaladtával egyre többet veszít értékéből, és a századfordulóra többnyire műdalokkal teli, népieskedő szórakoztató terméké válik. Ez a legnagyobb különbség a Karagity-drámák és a magyar népszínművek között, és minden további lényeges különbség ebből fakad. Az író nem kezeli véc tárgyaként a darabjaiban felsorakoztatott főbb szereplőket, főként nem a paraszti réteget, hiszen műveit nekik, hozzájuk írta. Ezért sem a Szigligeti-féle virtuozitás jellemző azokra a drámáira, amiben ének és tánc van, az ő darabjait ebben a tekintetben leginkább Abonyi Lajos stílusához lehet hasonlítani, aki az etnográfiai irányzat legfőbb képviselője.²⁰

¹⁴ TARJÁN Tamás, „Utószó”, in SZIGLIGETI Ede et alii, *Népszínművek*, szöveggond. TARJÁN Tamás, 343–346 (Budapest: Unikornis Kiadó, 2003), 344.

¹⁵ KERÉNYI Ferenc, „Paraszti magatartásformák a reformkori népszínművekben”, in *Népi kultúra és nemzettudat*, szerk. HOFER Tamás, 36–50 (Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1991), 37.

¹⁶ KERÉNYI, „Paraszti magatartásformák...”, 38.

¹⁷ KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849* (Budapest: Magvető, 1981), 449.

¹⁸ KERÉNYI, „Paraszti magatartásformák...”, 39.

¹⁹ KERÉNYI Ferenc, *Magyar színháztörténet 1790–1873* (Budapest: Akadémiai, 1990), 433.

²⁰ KOLTA Magdolna, „Táji különbségek és regionális sajátosságok a 19. századi népszínművekben”, in *Népi kultúra és nemzettudat*, szerk. HOFER Tamás, 51–60 (Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1991), 54.

Ez az etnográfiai vonal lehetett népszerűbb vidéken, hiszen nemcsak a fővárosban játszottak népszínműveket.²¹ Szabadkán olyan drámapályázatot írtak ki, amiben külön kiemelik a beadott munkák kapcsán a helyi néprajzi jelleg fontosságát, a Szabadkai Közönyben pedig Csillag Károly bunyevác népeletről vett népszínművét dicsérik.²² Az etnográfiai jellegű művek sajátosságaként a színpadon megjelenik a népviselet, illetve a népi tánc, amit sokszor a helyi lakosság fiatalsága jár, például Szabadkán a *Szép Darinkában* bunyevác fiatalok táncolták a kólót.²³

Karagity Antal arra tette fel az életét, hogy a bunyevác népet megmentse. Minden következmény ellenére is megörökítette, dokumentálta népcsoportja mindennapjait, tanítani és művelni próbálta őket, még akkor is, amikor visszautasításra és meg nem értettségre talált. Jelen tanulmány az író „identitásnevelői” munkásságát hivatott alapszinten feltérképezni abból a célból, hogy az életmű a magyarországi kisebbségi irodalom diskurzusának a részévé váljon.

Bibliográfia

- BLAŽETIN, Stjepan. *Književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. do danas*. Osijek: Matrica hrvatska, 1998.
- GEROLD László. *Száz év színház: Dráma és színjátszás Szabadkán a XIX. században (1816-1918)*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1990.
- KARAGIĆ, Antun. *Kazališni komadi i novele*. szerkesztette FRANKOVIĆ, Đuro, Pécs-Budapest: Frankovics és Társa Kiadói Bt. – Croatica Kht., 2003.

- KERÉNYI Ferenc. *A régi magyar színpadon 1790-1849*. Budapest: Magvető, 1981.
- KERÉNYI Ferenc. *Magyar színháztörténet 1790-1873*. Budapest: Akadémiai, 1990.
- KERÉNYI Ferenc. „Paraszti magatartásformák a reformkori népszínművekben”. In *Népi kultúra és nemzettudat*, szerkesztette HOFER Tamás, 36–50. Budapest: Magyarországi Kutató Intézet, 1991.
- KOLTA Magdolna. „Táji különbségek és regionális sajátosságok a 19. századi népszínművekben”. In *Népi kultúra és nemzettudat*, szerkesztette HOFER Tamás, 51–60. Budapest: Magyarországi Kutató Intézet, 1991.
- LORANČEVIĆ, Juraj. „Ante Karagić hrvatski književnik iz Bajskog trokuta u Mađarskoj”. *Hrvatski glasnik*, 1992. okt. 22.
- MÁNDICS Mihály. *A magyarországi bunyevác-horvátok története*. Kecskemét: Bácskiskun megyei Tanács V. B. Művelődési Osztály, 1989.
- MEZNERICH Jenő. *Bunyevácok*. Budapest: Feuer Könyvnyomda, 1938.
- TARJÁN Tamás. „Utószó”. In SZIGLIGETI Ede, TÓTH Ede, SZIGETI József, ABONYI József és GAÁL József. *Népszínművek*. a szöveget gondozta TARJÁN Tamás, 343–346. Budapest: Unikornis Kiadó, 2003.
- UROSEVIC Danilo. *A magyarországi délszlávok története*. Budapest: Hazafias Népfőnt Országos Tanácsa, 1969.

²¹ KERÉNYI, *A régi magyar színpadon...*, 442.

²² GEROLD László, *Száz év színház: Dráma és színjátszás Szabadkán a XIX. században (1816–1918)* (Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1990), 198.

²³ GEROLD, *Száz év színház...*, 206.